

НАУКОВІ ПРАЦІ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Т.7 (9)

Кам'янець-Подільський, 2001

ББК 63.3 (2Ук.3)

Н-16

Редакційна колегія тому:

В.А.Смолій, академік НАН України, доктор історичних наук, професор (відповідальний редактор); *Л.В.Баженов*, доктор історичних наук, професор; *І.С.Винокур*, доктор історичних наук, професор; *В.Л.Газін*, доктор історичних наук, професор; *О.П.Григоренко*, доктор історичних наук, професор; *В.С.Степанков*, доктор історичних наук, професор; *А.Ф.Суровий*, кандидат історичних наук, професор; кандидати історичних наук, доценти: *О.М.Завальнюк* (заступник відповідального редактора), *М.Б.Петров* (заступник відповідального редактора), *С.В.Трубчанінов* (відповідальний секретар), *А.Г.Філінюк*

Адреса редакційної колегії:

32300, м.Кам'янець-Подільський, віл.Татарська, 14,
історичний факультет Кам'янець-Подільського державного
педагогічного університету, кафедра історії України

Рекомендовано до друку Вченою Радою

Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету
Протокол №10 від 27.12.2001 р.

Постановою президії Вищої атестаційної комісії України збірник наукових праць включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук за спеціальністю "історичні науки" (Бюлетень ВАК України. — 2001. — №3)

Рецензенти:

доктор історичних наук, професор П.П.Брицький (м.Чернівці)
доктор історичних наук, професор А.Г.Морозов (м.Черкаси)

Автори статей несуть відповідальність за якість своїх матеріалів.

Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: історичні науки / Українська історіографія на рубежі століть: Матеріали міжнародної наукової конференції, 25-26 жовтня 2001 р. — Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2001. — Т.7 (9). — 820 с.

ISBN :966-7975-06-1

© Автори статей, 2001

ТЕОРЕТИЧНІ І МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРИОГРАФІЇ

О.П.Реєнт, член-кореспондент НАН України (м.Київ)

10-річчя НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬНИХ НАУК

Нині людство перегортає сторінку другого тисячоліття нової ери і задумливо вглядається — що ж буде на незаповненій третій? Адже навіть значно коротший проміжок часу (сторіччя) спресує в собі стільки подій: доленосних, трагічних і тих, що змінюють світ на краще. На тлі таких епох в історії людських цивілізацій десятирічний вік окремої держави може здатися "дитячим". З цим можна було б погодитися, коли не знати, який шлях пройшов народ України за останні 10 років.

Помиляється той, хто вважає, що незалежність нам "подарували". Наш народ заслужив її тривалою боротьбою, численними жертвами. Омріяна багатьма поколіннями мислителів і патріотів, "українська ідея" виявилася спробою її дискредитації. Провісниками і предтечами суверенної України стали такі постаті як Тарас Шевченко, Іван Франко, Михайло Грушевський, Володимир Винниченко. Для них, як і для багатьох інших ідеологів та активних учасників національного руху, екзистенцій не за своєю суттю питання Степана Рудницького "Чому ми хочемо самостійної України?" було водночас риторичним. Адже тільки у власній державі народ "розіп'ятий на хресті" за своє волелюбство, може відчувати себе вільним. І в тому, що це зрештою сталося, вбачається вища справедливість історичного поступу. "Дорогу до храму" національної державності торували тисячі січових стрільців та вояків УПА, мільйони тих, хто словом чи ділом сприяв збереженню й утвердженню національної свідомості. На скрижалях вітчизняної історії довіку залишаться імена справжніх звитяжців духу — в'язнів совісті: Василя Стуса, В'ячеслава Чорновола, Левка Лук'яненка, Миколи Руденка, Ліни Костенко, Івана Світличного, Юрія Литвина, братів Горинів, Євгена Сверстюка, Алли Горської і багатьох їх побратимів та однодумців. Яку силу переконань, стійкість, мужність треба мати, щоб не лише встояти перед нестримним натиском тоталітарної системи, а й перемогти її!

ЛІТЕРАТУРА

1. *Huffman I.* Monografia powiatu Luckiego. — Łuck, 1933; 2. *Łuck.* Praca zbiorowa. — Łuck, 1937; 3. *Miasta Wołyńskie.* Monografia opracowana pod redukcją T.Świeszczewskiego. — Łuck, 1937; 4. *Orłowicz M.* Ilustrowany przewodnik po Wołyniu. — Łuck, 1929; 5. *Shackij N.* Rozwój Lucka // Ziemia Wołyńska. — 1929. — 16 czerwca; 6. *Wojnicz A.* Luck na Wołyniu. Opis historyczno-fizjograficzny. — Łuck, 1922; 7. *Дублянський А.* Кременець // Українська нива. — 1936. — 15 листопада; 8. *Дублянський А.* Легенда про заснування Луцька // Українська нива. — 1936. — 12 липня; 9. *Дублянський А.* Луцьк: Історичний нарис. — Луцьк, 1934; 10. *Дублянський А.* Оліка // Українська нива. — 1936. — 6 листопада; 11. *Маслов А.* Архітектура старого Луцька. — Львів, 1936; 12. *Маслов А.* Пам'ятки архітектури старого Луцька // Українська нива. — 1934. — 19 серпня; 13. *Цишкаловський О.* Стара Волинь і Волинське Полісся. — Вінніпег, 1984. — Т.1-2.

ПІДПИС
ЗАСВІДЧУЮ
Вчений секретар університету
" 4 " 10 2009

Г.В.Бондаренко, доцент (Луцьк)

ВОЛИНЬ У ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ: ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ ТА ІСТОРІОГРАФІЇ

Пропонована стаття є спробою узагальнити і проаналізувати стан вивчення історії Другої світової війни та її впливу на Волинський край. В основному, розглядаються події та історіографія, що стосуються Волинської області. Хоча частково зачіпаються й інші регіони Великої Волині.

Складними і досить тенденційними були тривалий час підходи до вивчення і висвітлення подій Другої світової війни в краї, з яких не все, з погляду цензури, можна було вивчати, а відповідні документи запроваджувати до наукового обігу, і які ще до сьогодні невідомо яким боком можуть повернутись, щодо історичних оцінок та історичної правди. Зокрема, недостатньо уваги приділялось питанням початку світової війни, участі в ній волинян в складі різних армій з вересня 1939 р. та їх долі. Серед багатьох подій замовчувались певний час дії партизанів, ОУН-УПА та різних збройних формувань, які діяли на теренах Волині, українсько-польські конфлікти та їх наслідки. Не знаходили висвітлення події депортацій та переселень з території краю та боротьба в останні роки війни з формуваннями та підпіллям ОУН-УПА. Більшість публікацій з цих питань у повоєнні роки носили лише односторонній характер, працюючи на офіційну пропаганду і культ особи Сталіна.

Таким чином, важливо з'ясувати негаразди суспільного харак-

теру на Волині, які засновані на минулому і визначити такі питання і завдання, зокрема:

1. Визначити низку проблем історичних досліджень Волині початку Другої світової війни.
  2. Становище Волині в орбіті великої європейської політики.
  3. Участь волинян в польських військах.
  4. Початок Другої світової і Великої Вітчизняної війни і доля Волинського краю за політичними планами і намаганнями воюючих сторін: історичні реалії та політичні суперечності.
  5. Встановлення фашистами "нового порядку" та адміністративно-територіального поділу на Волині в часи окупації.
  6. Політика держав антигітлерівської коаліції під час війни стосовно визначення кордонів Польщі й України (Тегеран, Ялта, Потсдам) і доля прикордонних територій та населення.
  7. Складні стосунки і суперечності різних політичних угруповань та збройних формувань між собою та з населенням на різних етапах Великої Вітчизняної війни: гітлерівські регулярні та каральні частини, радянські війська, партизани і підпілляники, українські та польські націоналістичні формування і загоны самооборони тощо.
  8. Агітація і пропаганда окупаційних років — свідчення політичної боротьби за вплив на населення: радянські, німецькі, оунівські, польські преса, листівки, агітатори.
  9. Переселення людей з прикордонних районів України і Польщі у воєнні і повоєнні роки як наслідок продовження політики держав антигітлерівської коаліції та її продовження у повоєнному влаштуванні світу. Люблінська угода від 9 вересня 1944 р. між Польщею і УРСР та загострення міжнаціональних конфліктів в ході насильницьких акцій переселення.
  10. Складні економічні, соціальні та політичні процеси відбудови господарства та відновлення Радянської влади на Волині. Збройна боротьба українських і польських націоналістичних формувань у перші повоєнні роки між собою і проти Радянської влади.
  11. Вплив воєнних і повоєнних подій на сучасне політичне і культурне життя в краї.
- З вересня 1939 р., коли Німеччина напала на Польщу, в складі якої знаходились землі Західної України, що відійшли до неї за Ризькою угодою 1921 р., західні українці, в тому числі волиняни, зіткнулись з війною віч-на-віч. Втім не тільки українці в Польщі, а й українці в Чехословаччині та інших європейських державах. Проблеми тогочасної політики Німеччини і Радянського Союзу стосувались долі людей, яка по-різному складалась для них і ще до сьогодні визначає стосунки між українцями та іншими народами як за межами України, так і в ній. Крім того, проблеми спів-

життя, досягнення злагоди у сучасному суспільстві є і між українцями, які були у різних арміях і збройних формуваннях під час війни. Тоді у них була одна батьківщина — Україна, але, як не прикро, у них було різне її сприймання і розуміння.

На Волині у вересні 1939 р. було мобілізовано до Війська Польського 5,5 тисячі волинян-резервістів, дві тисячі перебували на строковій службі, це солдати 1916-1917 рр. народження. Ветерани польської армії отримують допомогу 320 доларів на рік. На зустрічі ветеранів вони у березні 2001 р. утворили організацію ветеранів Війська Польського (антигітлерівського підпілля) у складі Волинської обласної організації ветеранів [1]. Про волинян, які зустріли війну 1939 р., майже немає публікацій та досліджень. Ця тема чекає свого вивчення і є прогалиною в українській історичній науці.

Звичайно, що перші публікації про війну з'являються у воєнній і повоєнній пресі, в обласних і районних газетах. І лише пізніше появились ґрунтовні публікації різного характеру у вигляді мемуарів, публіцистики, наукових статей і монографій. Звичайно, що зразу в ході війни і після визволення області й України не відклався необхідний історичний матеріал, не було сконцентровано достатньої джерельної бази, бо не була ще проведена пошукова робота. Необхідно було також, щоб пройшов певний етап осмислення всього, що відбувалось у страшні воєнні роки не лише у загальному контексті всесвітньої і всесоюзної історії, а й з позицій вивчення конкретних подій, пов'язаних з долею людей краю.

60-80-ті роки стали такими в історичному краєзнавстві Волині, коли багато досліджень стосувались подій минулої війни. Чимало з них торкались початку Другої світової та Великої Вітчизняної війни, виникнення та формування партизанського руху і підпілля, а також визволення Волинської області від фашистських загарбників. Всі вони йшли у руслі історичної концепції загальносоюзної історії, у якій майже не було місця глибокому аналізу впливу на долю населених пунктів і, в тому числі, на життя мирного населення наслідків ведення воєнних дій, пов'язаних з поразками і величезними втратами, особливо на початку війни.

Треба віддати належне шкільному краєзнавству, шкільній історичній освіті в тому розумінні, що саме школи і, зокрема, учні і вчителі оформляли музеї і музейні кімнати, збирали документи, матеріали, спогади, фотографії тощо для збереження історичної пам'яті в межах малої батьківщини: району, міста, села. Копіткою була робота шкільних краєзнавчих гуртків та осередків, туристично-краєзнавчих груп щодо виявлення у безіменних могилах імен полеглих, коли створювались братські могили, ставились пам'ятники і пам'ятні знаки, споруджувались Меморіальні комп-

лекси Слави. Немає на Волині такого села, де б не поставили пам'ятника землякам-односельчанам, які загинули у роки Великої Вітчизняної війни, і на якому засвідчено імена тих, хто загинув на фронті, і тих, хто міг загинути від каральних операцій окупантів, розстрілів за непослух тощо.

У квітні 1985 р. відбулась спільна науково-практична конференція працівників архівів музеїв та бібліотек Волинської області "Дослідження і пропаганда героїчного подвигу радянського народу в роки Великої вітчизняної війни 1941-1945 рр.", на якій постали питання про їх роботу у зв'язку із 40-річчям Великої Перемоги [2; 3].

Однак, лише з 90-х років почав суттєво змінюватись науковий підхід до вивчення і оцінок подій війни та її результатів. З'явилися нові концепції щодо воєнно-політичних проблем початку війни, впливу її на мирне населення і на наступні повоєнні роки в Україні. Поштовхом до цього стали міжнародна наукова конференція "Україна у Другій світовій війні: уроки історії та сучасність" (К., 1995. — 282 с.), яка відбулась у жовтні 1994 р. і була приурочена до 50-річчя визволення України від фашистських окупантів, та конференція "Друга світова війна і Україна" (К., 1996. — 253 с.), яка проходила у квітні 1995 р. і присвячувалась 50-річчю Перемоги над фашизмом. Наукові збірники матеріалів цих конференцій засвідчують різні підходи до історії війни та її уроків, наголошують на проблемах щодо становища України та українців, які стали об'єктом зазіхання політики різних держав і політичних режимів. Науково-теоретичні праці належать відомим історикам, дослідникам цієї проблеми, зокрема, М.Ковалю, який в "Українському історичному журналі" у двох числах за 2000 р. надрукував статтю про значення вивчення подій минулої війни для формування історичної пам'яті українського народу та винесення певних уроків [5]. В.Ковалюк показав становище Західної України у складний період початку Другої світової війни, у яку було втягнуто населення цих земель [4].

На увагу заслуговує конференція, що відбувалась у Луцьку і присвячувалась 50-річчю Перемоги у Великій Вітчизняній і Другій світовій війнах. Вона відбулась у квітні 1995 р. разом з польськими науковцями і торкалась дуже багатьох проблем, які раніше не були об'єктом історичних досліджень, уваги науковців та краєзнавців. Це питання перших днів війни на Волині і розстрілів, здійснених органами НКВС у в'язницях, і це також питання українсько-польських конфліктів, які вирости у криваву різню, це діяльність різних збройних формувань на території краю і проблеми виселення і переселення великої кількості людей та інші [6].

У Рівному в жовтні 1997 р. була проведена наукова конференція "Боротьба УПА за незалежність", у матеріалах і тезах якої

зібрано цінні документи та опубліковано виступи учасників [7]. Фактично, на Рівненщині вперше було поставлене питання ґрунтовного дослідження історії УПА і вивчення трагічних сторінок воєнних і перших повоєнних років у долі краян.

Про трагічні події на Волині від початку і до завершення Другої світової і Великої Вітчизняної війни свідчить чимало документів і матеріалів у збірниках і хроніках, які відомі широкому загалу дослідників. Про початок війни в руслі радянської історіографії, де згадується Волинь, написано чимало праць і мемуарів, серед яких виділяються книги В.Анфілова, мемуари маршалів і генералів І.Баграмяна, Г.Жукова, К.Москаленка, В.Петрова, К.Рокосовського, І.Федюнінського, С.Штеменка тощо. Втім, архівістами Державного архіву Волинської області підготовлено ґрунтовний хронологічний довідник про окупацію фашистами міст і сіл області [8].

Трагічною сторінкою в історії воєнних дій на Волині є та, що розповідає про подвиг прикордонників. Перед німецькими частинами групи армій "Південь" стояли прикордонні війська Українського округу під командуванням генерала В.Хоменка. Основний удар прийняли на себе застави 98-го Любомльського і 90-го Володимир-Волинського загонів. Вони перші розпочали бій з ворогом, який набагато переважав у живій силі і техніці, та проявили чудеса героїзму. Зокрема, В.Платонов [9] присвятив свою книгу героїчному 90-му Володимир-Волинському прикордонному загону. Г.Куманьов і О.Чайковський [10, 11, 14, 23, 83, 161, 178, 191, 210, 211] докладно описують кровопролитні бої прикордонників на Волині з переважаючими силами ворога.

В Устилузі, на пагорбі над Західним Бугом, деякий час діяв музей Слави прикордонних військ, в документах, матеріалах, експонатах та експозиції якого розповідалось про події Великої Вітчизняної війни, про подвиги прикордонників, які першими зустріли навалу німецько-фашистських військ 22 червня 1941 р. Тепер музею немає, і доля його експозиції та фондів невідома. Можливо, що з часом музей буде поновлений і ще служитиме патріотичному вихованню та збереженню історії прикордонних військ України.

Величезний вклад у зрив гітлерівських планів "блискавичної" війни внесли разом з прикордонниками регулярні війська 5-ї армії під командуванням генерал-майора танкових військ М.Потапова, до якої входили 15-й і 27-й стрілецькі корпуси, 22-й механізований корпус, гарнізони двох укріплених районів і підпорядкована в оперативному відношенні 1-а протитанкова бригада. Ця армія вела не тільки оборонні бої. У період з 24 червня по 2 липня 1941 р. війська 5-ї армії контратакували, використовуючи механізовані корпуси, щоб не дати противнику вільно просуватись дорогою на Житомир

і Київ. В історію військового мистецтва увійшли танкові бої 24-25 червня в трикутнику Луцьк-Дубно-Броди. Хоча 5-та армія понесла значні втрати, але не була розгромлена і з боями відступала на схід. Найбільш докладно ці події і танкову битву описує маршал І.Баграмян [11, 81-82, 85-87, 91, 94, 95, 102-103, 109-110, 115-121, 124, 136-137], а також з науково-історичної точки зору початок війни аналізується у статті А.Гурова [12, 27, 36, 38-40], де згадуються Берестечко, Луцьк, Володимир-Волинський, Ковель, Любомль.

В часи німецької окупації на Волині й Поліссі діяли партизанські загони і підпілля у населених пунктах. Крім тих антифашистських груп і загонів, які виникали стихійно у Маневицькому, Торчинському, Любешівському районах під керівництвом С.Миткалика і Ф.Мазурика, П.Каспрука, І.Приходька та інших, було проведено величезну роботу ЦК Компартії України і Українським штабом партизанського руху для організації боротьби і налагодження розвідувальної роботи в тилу ворога. Перша група організаторів нараховувала 24 особи, серед яких були заввідділом пропаганди і агітації Луцького міськкому партії І.Левченко, секретар Олицького райкому партії С.Бурченко, інструктор обкому партії С.Українець, заступник голови Голобського райвиконкому І.Мартинюк та інші. У 1941 р., за вказівкою ЦК ВКП(б), для організації партизанського руху і підпілля на територію Волинської області було направлено 150 осіб. У вересні 1941 р. у Маневицькому районі з'являються перші листівки із закликами до боротьби з окупантами. З березня 1942 р. розпочали бойові дії партизани в Колківському та Камінь-Каширському районах під керівництвом І.Шишка і М.Коніщука, у Цуманських лісах — загін О.Філюка. Про початок партизанської боротьби і організацію підпілля написано багато спогадів, наукових статей і монографій. Серед них спогади таких відомих партизанських командирів, як Г.Балицького [13], А.Бринського [14], Д.Медведєва [15], О.Федорова [16] і волинян, зокрема, М.Корчева [17], О.Філюка [18] та інших.

На окупованих територіях Волині та Рівненщини окупанти створили рейхскомісаріат "Україна" із центром у Рівному на чолі з Е.Кохом, який виконував гітлерівські плани знищення українців та пограбування України. Волинь, як згадується в "Історії міст і сіл УРСР. Волинська область", була поділена на 6 гебітс-комісаріатів з центрами у Луцьку, Володимирі-Волинському, Ковелі, Горохові, Камінь-Каширському та Любомлі і на 30 районних управ з поліцейськими гарнізонами [19, 35].

Трагедією для багатьох людей і населених пунктів Волинської області стала фашистська окупація 1941-1944 років. Було знищено більше 165 тисяч мирного населення та 442 села, а міста, особливо

Аудія і Ковель, були сильно зруйновані. Про спалені села свідчить книга "Дзвони пам'яті" [20]. Для підтримання свого режиму фашисти створили на території області 3 концентраційних табори смерті, у яких загинуло 49 тисяч військовополонених. Найбільшою фабрикою смерті був концтабір для офіцерів №365 "Норд" у Володимирі-Волинському, в якому у 1942 р. діяла підпільна організація на чолі з В.Новобранцем, В.Корніловим, О.Глуховим і Д.Мальчаковим. Про це все свідчать Меморіали Слави, і докладно описує боротьбу військовополонених за виживання відомий краєзнавець А.Кондратюк у своїй документальній повісті "Норд 365 офлаг" бореться", яка вийшла у 1995 р. [21].

Фашистам допомагали їх прислужники, які служили у поліції, були старостами тощо. Частина з них здійснювала злочини проти своїх співвітчизників, про що свідчили судові процеси, які висвітлювались у пресі, зокрема той, що викривав зрадників українського народу С. Ковальчука — заступника начальника районної поліції в Любомлі і К.Зварича — поліція із Заболоття [22, 97-101, 118-126].

Напередодні визволення Волинської області у підпіллі та в лісах знаходилось 30 тисяч народних месників і діяв підпільний обком партії на чолі з О.Федоровим, а також 11 підпільних райкомів партії і 67 антифашистських груп. На території області було майже 50 партизанських загонів і з'єднань.

Другою антифашистською збройною організацією була на Поліссі з червня 1941 р. Українська Повстанська Армія, названа потім "Поліська січ", яку очолював Тарас Бульба-Боровець, а з жовтня 1943 р. цю назву перебрали на себе збройні загоны ОУН бандерівської орієнтації. Поки що найбільш відомими про діяльність УПА є спогади самого Тараса Бульби-Боровця, які друкувались як за кордоном [23], так і в Україні [24]. Крім цих сил, які згадувались, в українських і польських селах ще формувались загоны самооборони, а згодом з'явилися частини польської 27-ї дивізії піхоти Армії Крайової. Ці та інші збройні формування, їх дії ще зберігають і залишають по собі чимало таємниць, які слід розкрити і добре дослідити, щоб знати історичну правду про тяжкі окупаційні часи, про життя і загибель багатьох волинян різних національностей.

До сих пір науковці та краєзнавці намагаються дістатись до справжніх подій і причин, які призводили до жорстокого протистояння між згаданими збройними формуваннями, надзвичайно гострим воно було між червоними партизанами та формуваннями ОУН-УПА і між ОУН-УПА та польськими загонами самооборони і частинами Армії Крайової. Особливо загострились конфлікти, які призвели до значних жертв серед мирного населення, після того, як стало зрозумілим, що німецькі війська під тиском радян-

ських військ мають залишити окуповані території. Ці проблеми є об'єктом постійної уваги українсько-польського семінару, який по чергово проходить в Україні та Польщі з 1996 р.

У боротьбі з окупантами дуже рідкісні, майже поодинокі були випадки співпраці між загонами комуністичної і націоналістичної орієнтації. В цих стосунках закладались майбутні, далеко не безхмарні, підвалини післявоєнного життя, яке ще дуже часто потім віддунувалось минулими трагедіями. Історико-краєзнавчі дослідження про страшні часи окупації свідчать і стверджують, що чимало у сьогоднішньому протистоянні в суспільстві закладено з минулого серед учасників тодішніх подій. А це все впливає на стосунки між дітьми й онуками. Література того часу про ОУН-УПА вирізнялась своєю пропагандистською спрямованістю та однозначністю оцінок як у правовому полі держави, так і в політичних аспектах. Замість глибоких досліджень такого явища як національно-визвольний рух, що був заснований на ідеях українського націоналізму різних течій, в основному, виходили на цю тему публіцистичні праці. Та й тема для дослідників була закрыта разом із архівними документами і матеріалами. Про дії ОУН-УПА на Волині й Поліссі розповідають лише праці згаданого комуністичного спрямування, наприклад, В.Замлинського [25; 26] і П.Шафети [27; 28].

Визволення Волині знайшло відображення у дослідженнях і спогадах І.Белкіна [29], М.Калашника [30, 240-279] та інших, де згадуються Рівно-Луцька і Поліська операції, бої 13-ї армії, невдала спроба визволення Ковеля тощо. Фактично, Волинська область була звільнена впродовж першої половини 1944 р. під час вже згаданих Луцько-Рівненської і Поліської, а також Львівсько-Сандомирської та Брестсько-Люблінської наступальних операцій, які проводили 1-й Український і 1-й Білоруський фронти.

У Луцьку тривалий час була вулиця "5 лютого", яка одержала назву на честь визволення міста від фашистів у 1944 р. Однак, більшість спогадів і досліджень краєзнавців говорять про те, що Луцьк був визволений 2 лютого кіннотниками 1-го кавалерійського корпусу під командуванням генерал-лейтенанта В.Баранова в ході Луцько-Рівненської операції 1-го Українського фронту, а оскільки бої продовжувались, і була загроза втрати радянськими військами міста, то пізніше, коли ця загроза зникла, 5 лютого було дано салют у Москві, і ця дата деякий час була святковою. Останні роки святкується визволення Луцька 2 лютого.

Ще однією цікавою сторінкою визволення поліських районів області є та, що розповідає про Поліську наступальну операцію 70-ї і 47-ї армій 2-го Білоруського фронту, які звільнили Любешівський, Камінь-Каширський і частково Ковельський райони і, та-

енні чинном, створили умови для повного визволення Волинської області. Багато радянських солдат і партизанів полягло під час зливої операції 23-24 лютого 1944 р. при спробі визволення Ковчова — важливого стратегічного комунікаційного пункту в обороні німецьких військ. Задля його звільнення і було створено 17 лютого 1944 р. 2-й Білоруський фронт, який проіснував до 5 квітня. Війська фронту не змогли пробитись на допомогу партизанам з'єднання О.Федорова і С.Маликова, які утримували частину міста, і ті змушені були відступити. Лише 6 липня 1944 р. вдалось звільнити місто після тривалого затишшя на цій ділянці фронту, де обидві сторони після виснажливих боїв перейшли до стратегічної оборони і накопичення сил і протистояли кілька місяців, не проявляючи значної ініціативи.

Різноманітний матеріал з історії війни, зібраний краєзнавцями, втілювався у меморіальні комплекси та музеї, зокрема у Лобні, Лопатені, Кортелісах, Устилузі, Луцьку та інших містах і селах області. Їх створенню передувала велика пошукова і дослідницька робота учнів і вчителів, студентів і викладачів, журналістів, науковців. Проводились зустрічі поколінь — молоді та ветеранів війни і партизанського руху. У цих акціях брали участь М.Струтинський, О.Федоров, А.Бринський, О.Філок та інші учасники боротьби з фашистами на окупованій території краю. Зустрічі відбувались на місцях стоянок та у Музеях партизанської слави в урочищі Лопатень, Лобненському Меморіальному музеї та ін.

Важливо відмітити, що більшість заходів та публікацій з історичного краєзнавства з другої половини 80-х років не піддавались особливо жорсткій цензурі. Разом з тим зник тиск ідеологічного характеру, який раніше спрямовував всі історичні науки в русло виконання партійно-політичних програм. Тому, з одного боку, ще зберігалась певна нетерпимість до оцінок і думок опонентів, а з іншого — все більше допускався плюралізм. Цей плюралізм позначився появою публікацій у пресі про розстріли в'язнів у радянських тюрмах на початку війни, про український повстанський рух тощо.

Окрему сторінку у політичній історії Волині і Волинського Полісся складають події Другої світової війни, які знайшли своє відображення у різних авторів з діаспори залежно від їхніх політичних поглядів. Серед таких видань варто відмітити "Літопис Української Повстанської Армії", який складає багато томів документів, матеріалів, спогадів тощо. Безпосередньо Волині і Полісся стосуються 1-й, 2-й, 3-й, 7-й і 9-й томи, які виходили впродовж багатьох років у Канаді, а у 1995 рр. — нова серія: Київ — Торонто. В них закладено величезну інформацію про створення і діяльність УПА, про трагічні події як війни, так і повоєнних років, що

стосуються Волині й Полісся. Документальні матеріали зібрано також у книзі П.Мірчука "Українська Повстанська Армія", яка вийшла у Львові у 1991 р. і охоплює час з 1942 по 1952 рр. [31].

В українській діаспорі вийшли загального характеру публікації учасників подій, де є відомості про край у воєнні та перші повоєнні роки, про різні події, факти, подається статистика. Про рейди УПА у Волино-Поліському краї в 1943-1944 рр. розповідає М.Гордієнко у книзі, яка вийшла у Канаді (в Торонто) у 1959 р. [32].

У 1991 р. в Торонто появилась книга "Втрати ОУН в часі другої світової війни" [33]. Хоча слід відмітити, що досить важко повністю порахувати людські втрати, яких завдала війна, і не лише організаціям і загонам ОУН, але приблизно можна уявити розмах участі українців у націоналістичних формуваннях, чисельність яких до сих пір викликає суперечки.

Про проблеми націоналістичного руху в краї у часи Другої світової війни та боротьбу всередині ОУН, яка призводила до чималих людських втрат, розповідає книга Г.Стецюка "Чорні дні Волині" [34]. Вона стосується Володимирщини, долі її людей і населених пунктів. Такі питання вимагають докладного вивчення і є надзвичайно гострими та полемічними як у середовищі націоналістів-бандерівців і мельниківців, так і в сучасній українській історичній науці.

Тому цих трагічних сторінок історії краю торкалися як їх учасники, здебільшого у своїх спогадах, так і сучасні дослідники, які з різних сторін намагались з позицій історичної об'єктивності висвітлити події, дослідити природу тоталітарного режиму і участі різних верств населення в національно-визвольних змаганнях. Це книги і статті О.Багана [35], М.Скорупського [36], Б.Яроша [37] та інших. Зокрема, такою є видана у 1995 р. рівненським видавництвом "Азалія" книга "В обороні волі", яка розповідає про боротьбу упівців з німцями у Рівненській і Волинській областях в 1941-1944 рр. та ще ряд публікацій.

Видатною особою серед учасників національно-визвольних змагань був талановитий художник — графік Ніл Хасевич, ім'я якого тривалий час замовчувалось. Волинський краєзнавчий музей здійснив досить цікаву акцію з метою повернення народу і, зокрема Волині, ім'я Ніла Хасевича, який останні роки життя переховувався у підпіллі як член ОУН-УПА, та частину його талановитих творів. Музейні працівники підготували виставку, до відкриття якої і було видано на папері поліпшеної якості у Любліні дві книжечки-альбоми "Книжкові знаки" — факсиміле Варшавського прижиттєвого видання 1939 р. [38] і "Графіка" 1992 р. [39].

У 1992 р. Богдан Берекета і Юрій Хлопук упорядкували і видали дві книжечки — збірники повстанських пісень. Вони використані відкриті на той час архіви Служби безпеки України, де зберігались підпільні видання УПА-Північ 1946 р. і 1949 р. "Грими моя пісне" [40] та "Збірник повстанчих пісень" [41], які лягли в основу нових видань.

Редакційно-видавнича група "Реабілітовані історією" у пошуково-дослідницькій діяльності також торкнулась питань історії національно-визвольного руху і ОУН-УПА. Було здійснено кілька публікацій. Однією з них є щоденник священика Максима Федорука, впорядкований журналістом В.Данилюком 1995 р. [42], у якому відтворено спогади про події Другої світової війни, українсько-польські стосунки і долю його власника. М.Федорук народився 1901 р. у селі Волосківці Острозького району, погляди його змінювались відповідно до життєвих ситуацій, які вимагали переоцінки цінностей життя. З 1940 р. і під час фашистської окупації М.Федорук був настоятелем храму в с.Романів Луцького району, висловлював часто своє ставлення до історичної несправедливості щодо України, яку хотів бачити незалежною. За такі погляди він був заарештований у 1944 р. органами НКВС.

За упорядкуванням і авторською передмовою П.Кралука редакційно-видавничою групою "Реабілітовані історією" 1996 р. видано збірник матеріалів про інформаційно-пропагандистську діяльність УПА в повоєнний період "Слово українських повстанців" [43], у якому зібрано листівки, брошури, художні твори — вірші, оповідання пропагандистського характеру. Більшість з них наповнені закликами про боротьбу за незалежність України і спрямовані проти Гітлера і Сталіна.

Про події на Волині і боротьбу УПА на два фронти — проти більшовиків і гітлерівців — згадує у своїх мемуарах Д.Шумук — колишній учасник цих подій, а згодом український десидент і політв'язень [44].

Отже, представлений матеріал охоплює лише деякі проблеми історії та історіографії Волині у роки Другої світової війни. В цілому історіографія, що відбиває події війни на Волині, є суперечливою залежно від часових меж, особливо радянського періоду. Це становище пояснюється тим, що в історії Волині події теж були суперечливого характеру, якщо вивчати плани, прагнення, політику і способи досягнення власної мети кожною політичною і збройною силою, всіма учасниками великої трагедії під назвою — війна.

Чим далі відсуваються в часі події світової війни, чим глибше можна їх вивчити і проаналізувати, тим зрозумілішим стає це явище як стихія, що породжена суспільством, і що під час цієї стихії діють її

антигуманні та антилюдські тенденції, а тому марно шукати, принаймні, здорового глузду в тому, що відбувається під час світових воєн. Світова війна несе біду всьому людству, всім її учасникам, у тому числі як переможеним, так і переможцям. Вона торкається як безпосередньо, так і опосередковано не лише демографічних, політичних, соціальних та економічних проблем суспільства, а має вплив на моральну сферу життя суспільства кількох поколінь, на психіку людей. Вона також впливає на природу, створюючи екологічні проблеми для людства. І якщо навіть невелика група в суспільстві задовольняє власні амбіції, має політичні та економічні прибутки від війни, то, в цілому, людство програє від таких стихійних глобальних конфліктів, а тим більше регіони, де відбуваються воєнні дії.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Волин'яни, які першими стали проти фашистів* // Волинь. — 2001. — 20 березня; 2. *Сайчук І.* (Науково-практична конференція працівників архівів музеїв та бібліотек Волинської області "Дослідження і пропаганда героїчного подвигу радянського народу в роки Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр.") // Архіви України. — 1985. — №2; 3. *Галій А.* Науково-практична конференція (працівників архівних, музейних та бібліотечних закладів області, присвячена 40-річчю Перемоги) // Рад. Волинь. — 1985. — 10 квітня; 4. *Ковалюк В.* Західна Україна на початку другої світової війни // Сторінки історії України: ХХ ст. — К., 1992; 5. *Коваль М.* Друга світова війна та історична пам'ять // УДЖ. — 2000. — №3, 4; 6. *Волинь в Другій світовій війні та перші повоєнні роки* / Матеріали конференції. — Луцьк, 1995; 7. *Боротьба УПА за незалежність України* / Матеріали і тези наук.-практ. конференції. — Рівне, 1997; 8. *Хронологічні рамки окупації німецько-фашистськими загарбниками міст і сіл Волині у роки Великої Вітчизняної війни 1941-1945.* — Луцьк, 1999; 9. *Платонов В.* Они первыми приняли удар. — М., 1969; 10. *Куманев Г., Чайковский А.* Чекисты стояли насмерть. — Изд.2-е. — К., 1989; 11. *Баграмян И.* Так начиналась война. — К., 1988; 12. *Гуров А.* Боевые действия советских войск на Юго-Западном направлении в начальном периоде войны // Военно-исторический журнал. — 1988. — №8; 13. *Балицкий Г.* Вибухи гримлять на Волині. К., 1980; 14. *Бринський А.* По той бік фронту. Спогади партизана. — К., 1978. — Кн.2; 15. *Медведев А.* Сильные духом. — К., 1988; 16. *Федоров А.* Последняя зима. — М., 1985; 17. *Корчев М.* Годы огневые. Изд.2-е. — К., 1989; 18. *Філюк О.* Клятва на вірність. — Львів, 1988; 19. *Історії міст і сіл УРСР. Волинська область.* — К., 1970; 20. *Дзвони пам'яті* // Книга про трагедію сіл Волині, Житомирщини та Ровенщини, знищених фашистами у роки війни. — К., 1987; 21. *Кондратюк А.* "Норд 365 офлаг" бореться // Докум. повість. — Луцьк, 1995; 22. *Федрицький О.* Зуби дракона // Публіц. нариси і памфлети. — К., 1988; 23. *Бульба-Боровець Т.* Армія без держави: Слава і трагедія українського повстанського руху: Спогади. — Вінніпег, 1981; 24. *Бульба-Боровець Т.* Армія без держави. — Львів, 1993; 25. *Замлинський В.* Шлях чорної зради. — Львів, 1969; 26. *Замлинський В.* Тавровані презирством народу. — К., 1974; 27. *Шафета П.* Люди і країни // Нариси. Статті. Памфлети. — К., 1980; 28. *Шафета П.* Строку давності не іс-

дуе. — К., 1984; 29. *Белкин И.* 13 армия в Луцко-Ровенской операции 1944 года. — М., 1960; 30. *Калашник М.* Испытание огнём. — Изд. 3-е. — М., 1985; 31. *Мірчук П.* Українська Повстанська Армія, 1942-1952: Док. і матеріали. — Львів, 1991; 32. *Гордієнко М.* З волинських і поліських рейдів УПА (1943-1944 рр.). — Торонто, 1959; 33. *Втраги ОУН в часі Другої світової війни.* — Канада-Торонто, 1991; 34. *Стецюк Г.* Чорні дні Волині, 1941-1944. — Володимир-Волинський, 1992; 35. *Баган О.* Націоналістичний рух на Волині і Поліссі // Баган О. Націоналізм і націоналістичний рух: Історія та ідеї. — Дрогобич, 1994; 36. *Туди, де бій за волю (Спогади курішого УПА Максима Скорупського — Макса).* — К., 1992; 37. *Ярош В.* Українська Повстанська Армія проти тоталітарного режиму // Визвольний шлях. — 1996. — №9; 38. *Хасевич П.* Графіка. — Луцьк, 1992; 39. *Книжкові знаки Ніла Хасевича /* Передмова Т.Лешнера. — Варшава, 1939; 40. *Чуси, брате мій //* Збірник повстанських віршів. — Луцьк, 1992; 41. *А ми туго червоно калину підіймемо //* Збірник повстанських пісень. — Луцьк, 1992; 42. *Данилюк В.* Вірити западто боляче... Волинь: хроніка подій 1939-1944 років. — Луцьк, 1995; 43. *Слово українських повстанців //* Матеріал про інформаційно-пропагандистську діяльність УПА в повосенний період / Упоряд. П.Кралюк. — Луцьк, 1996; 44. *Шумук Д.* Пережите і передумане: Спогади й роздуми українського дисидента — політ'язня з років блукань і боротьби під трьома окупаціями України (1921-1981 рр.). — К., 1998.

А.В.Маруценко, доцент (м.Івано-Франківськ)

НОВІТНЯ ВІТЧИЗНЯНА ІСТОРІОГРАФІЯ ОКУПАЦІЙНОГО РЕЖИМУ В УКРАЇНІ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1941-1944 рр.)

Серед важливих наукових проблем, сучасний стан і рівень дослідження яких визначається таким, що не задовольняє повноцінністю і всебічністю наукового аналізу і оцінок, завершеністю дослідницької розробки, пріоритетне місце займає гостроактуальна у науковому і суспільно-політичному плані, велика, багатонапрявлена, хвороблива і вкрай злободенна проблема встановлення нацистського Німеччиною за участю її сателіта — Румунії окупаційного режиму в Україні в роки Другої світової війни [1, 4-5]. Ще й до сьогодні в українській історіографії немає узагальнюючої, синтезованої, на професійному рівні виконаної наукової розвідки, присвяченої цій, одній із центральних тем історії України ХХ століття; періоду, що мав виняткове значення у наступному історичному процесі [1, 6; 2, 81].

Недоліки у дослідженні цієї проблеми, її скромний історіографічний здобуток сучасними українськими істориками пояснюються не відсутністю дослідницького інтересу з боку вчених, браком джерел,

морально-психологічним фактором, а небажаністю її розробки в радянські часи з політичних міркувань, з огляду на тривале перебування у сфері впливу і діяльності ворожих соціально-економічного і політичного режиму та ідеології значної частини території та населення колишнього СРСР і, зокрема, всієї України [1, 6-7]. Як відзначає відомий дослідник проблеми М.Коваль, в умовах сталінщини з її підозрілістю, несамовитим пошуком ворогів усі ці люди автоматично позбувалися довір'я влади і зараховувались до категорії недояльних, а будь-які суспільно-політичні процеси, що відбувалися на окупованій території, вважались не вартими спеціальної уваги [1, 7].

Не можна, однак, заперечувати, що винищувальний період окупації не був об'єктом історичних досліджень. Але вони здійснювалися в руслі офіційної партійної ідеології, і увага радянських авторів спрямовувалась, насамперед, на висвітлення діяльності керованого і контрольованого компартією або НКВС підпільно-партизанського руху, викривання злочинного і людононенавищнього нацистського окупаційного режиму. Праці радянської доби базувалися на вибірковому, а не всебічному і об'єктивному вивченні й аналізі всіх архівних джерел і літератури, зокрема, зарубіжної, які часто були недоступні для істориків. Окупаційна ж політика загарбників стала предметом досліджень переважно західних вчених і науковців української діаспори.

Поза увагою радянської історіографії фактично залишалися особливості, відмінності і специфіка окупаційної політики в її регіонально-територіальному вимірі, соціально-економічній, етнологічній, релігійній, культурній, освітній сферах; становище церков і міжконфесійні відносини; настрої населення і політичні процеси в суспільстві, проблема колабораціонізму; функціонування структур і органів цивільної і військової окупаційної адміністрації, місцевого самоврядування; боротьба з некоммуністичним рухом Опору; становище військовополонених, "остарбайтерів", функціонування гетто і концтаборів, їх виявлення, класифікація тощо.

Явна недостатність вітчизняного історіографічного доробку у вивченні вказаних і багатьох інших аспектів проблеми пояснюється, зокрема, впливом і перешкодами ідеологічної цензури минулої доби, для якої вони були небезпечними, незручними [3, 116]; непорушеністю ще й досі певної монополії вітчизняної історіографії радянських часів "на контрастне ("чорно-біле", а отже — дискретне) зображення подій Великої Вітчизняної війни" [4, 139], домінуванням в їх висвітленні тією чи іншою мірою принципу чорно-білої оцінки [5, 3]. Роботу дослідників ускладнювала також очевидність історичних паралелей, викликаних тоталітарною сутністю гітлерівського і сталінського режимів [6, 5].